

Monumenta marmore aereque perenniora. Zbornik radova u čast Anti Rendiću-Miočeviću / A volume dedicated to Ante Rendić-Miočević, ur. Ivan Radman-Livaja – Tomislav Bilić, Arheološki muzej u Zagreb, Zagreb 2020., 513 str.

Već nam sam pogled na *Zbornik radova u čast Anti Rendiću-Miočeviću – Monumenta marmore aereque perenniora*, čak i da ne zadiremo u unutrašnjost te imponantne knjige, odaje doista mnogo o utjecaju koji je Ante Rendić-Miočević imao na arheološku struku i znanost, ali i o značaju koji je imao ne samo kao znanstvenik, već i kao kolega i prijatelj. Ono što slijedi prelistavanjem i letimičnim pregledom njegove biografije i bibliografije nedvojbeno je potvrda iznimnoga stručnog i znanstvenog statusa svečara. Detaljnijim iščitavanjem ne možemo se ne zapitati kako je i kada sve to uspio postići, a neupitno je da je još daleko od prestanka pružanja svog prinosa struci i da još nije stavio zadnju točku na svoje naučno naslijeđe budućim generacijama arheologa i povjesničara umjetnosti.

Iz njegove impresivne i bogate biografije tako saznajemo da je svoju karijeru u arheološkoj i povijesno-umjetničkoj struci započeo vrlo mlad, prvo radeći kao fotograf na Odsjeku za povijest umjetnosti tijekom nekoliko studentskih godina na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je studirao povijest umjetnosti i arheologiju. Po završetku studija postao je kustos-pripravnik, a zatim i kustos u Arheološkom muzeju u Splitu. Povratkom u Zagreb i dolaskom u Arheološki muzej u Zagrebu, prešao je put od kustosa, preko višeg kustosa do muzejskog savjetnika, uz voditeljstva Egipatske zbirke te Antičkog odjela i pripadajućih zbirki, da bi od svibnja 1984. pa sve do odlaska u mirovinu 1. siječnja 2012. bio ravnatelj Arheološkog muzeja u Zagrebu, jedne od najstarijih muzejskih ustanova u glavnom hrvatskom gradu.

Iza sebe ima dugačak popis arheoloških istraživanja, sudjelovanja na stručnim i znanstvenim skupovima u Hrvatskoj i u inozemstvu te organizacija znanstvenih skupova, raznoraznih stručnih savjetovanja, javnih predavanja. Usto je bio dugogodišnji predsjednik Hrvatskog arheološkog društva te autor ili suautor značajnih i nagrađivanih izložbenih projekata. Tu je potrebno istaknuti organizacijski i autorski doprinos realizaciji stalnoga izložbenog postava u muzeju i muzejskom lapidariju kao i pokretanje, a zatim i aktivno sudjelovanje u temeljitoj obnovi muzejske zgrade. Bio je članom uredništava ili izdavačkih savjeta u izdanjima različitih nakladnika, sveučilišni predavač, sudjelovao je u radu različitih stručnih tijela i povjerenstava Ministarstva kulture RH, bio je članom brojnih komisija i vijeća, kao i Znanstvenog vijeća redakcije LIMC-a. Među priznanjima struke osobito mjesto pripada najvišem muzejskom priznanju, nagradi Hrvatskoga muzejskog društva za životno djelo "Pavao Ritter Vitezović", a nositelj je nekoliko domaćih i inozemnih odlikovanja.

Kada je riječ o objelodanjenim stručnim i znanstvenim radovima, odnosno bibliografskim jedinicama, njihov je broj dosegao gotovo 250 različitih priloga, a u *Zborniku* bibliografija zauzima šest stranica. Među navedenim radovima, objavljivanim u različitim domaćim i inozemnim publikacijama, mnoštvo je znanstvenih i stručnih priloga, različitih rasprava, članaka, preglednih tekstova, terenskih izvješća, recenzija, predgovora, zatim enciklopedijskih natuknica i kataloških jedinica, te odgovarajućih uvodnih i sinteznih tekstova, kao i članaka koji se odnose na različite prigodne obljetnice. Većina njegovih priloga objavljenih u domaćoj i stranoj stručnoj i znanstvenoj periodici odnosi se na antičku, poglavito rimsku provincijalnu plastiku, s naglaskom na portretne i kulturne figuralne prikaze, ili pak epigrafske spomenike, dok se dio priloga odnosi na teme raznolikoga muzeološkog sadržaja.

Sam *Zbornik radova u čast Anti Rendiću-Miočeviću* broji ukupno 516 stranica teksta – a izuzev sadržaja, životopisa na hrvatskom i engleskom jeziku te bibliografije, *Zbornik* čini raznolik opus od ukupno četrdeset zanimljivih radova priznatih i uglednih hrvatskih te inozemnih autora. Dirljivo koliko se cijenjenih kolega i prijatelja Ante Rendića-Miočevića okupilo u odavanju počasti njegovu stručno-znanstvenom djelu. Njegov je plodan rad i nedvojbena prisnost struci vidljiv i u perimu tih autora, od kojih se mnogi u svojim temama i tekstovima osvrću upravo na njegova područja interesa, ali i na njegovu kolegijalnost i mentorstvo, koje je mnoge oblikovalo na profesionalnoj razini.

Prvi rad u zborniku djelo je autorice Cristine-Georgete Alexandrescu, naslovljen *Grabmédaille eines 'Benefiziarier' aus Dakien*. Na poleđini jednoga rimskodobnog nadgrobno spomenika pronađenog u Ploieștiu u Daciji, datiranog u 2. st., nalazi se reljefni prikaz koplja rimskog beneficijara. Autorica započinje raspravu, dovodeći u pitanje radi li se doista o koplju beneficijara, referirajući se i na druge slične prikaze pronađene diljem Carstva.

Rad Georgie Aristodemou, *The semicircular Nymphaea of the Roman period and their Greek predecessors. On the occasion of a new find from the ancient Agora of Pella excavations*, u kojem autorica raspravlja o podrijetlu polukružnih nimfeja, budući da su pripisivani raznim regijama ili arhitektonskim tipovima. U radu se raspravlja o ukupno pet predrimskih fontana, na temelju njihovih zajedničkih obilježja s ranijim formama razrađenog sustava rimskih polukružnih nimfeja 2. stoljeća u Grčkoj. Posebna pozornost posvećena je nedavnom nalazu, nimfeju pripojenom sjevernoj Stoi agore u makedonskoj prijestolnici Peli.

Ivo Babić autor je rada naslova *Naznake za mogući Iseum/Serapeum u Saloni*, u kojem epigrafičkim i skulpturalnim dokazima te analogijama potkrepljuje tezu o postojanju svetišta Izide i Serapisa u Saloni. Istočni dio grada Salone, tzv. *Urbs orientalis* predlaže se kao lokacija svetišta, a sudeći po nalazima, autor navodi i mogućnost asimilacije kultova Venere, Izide i Magne Mater u toj metropoli rimske provincije Dalmacije.

Vlasta Begović Dvoržak, Ivančica Dvoržak Schrunk i Ivana Tutek napisale su rad *Villae i villulae na području današnje Republike Hrvatske (dio rimske Pannoniae, Dalmatiae i Histriae)* u kojem donose osvrt na razvojne i građevne faze rimskih vila, uz temeljit pregled lokacija nalazišta rimskih vila na teritoriju istočnog Jadrana i kontinentalnog dijela današnje Hrvatske, koji sadrži i informacije o zatečenim nalazima, funkciji i razdoblju kojem pripada. Budući da se autorice nastavljaju na istraživački rad Ante Rendića Miočevića, posebno mu zahvaljuju na postavljanju temelja istraživanjima rimskih vila, kao i nesebičnom ustupanju dokumentacije nadolazećim generacijama istraživača.

Peti redak epitafa na jednom kasnoantičkom salonitanskom sarkofagu djevojke iz carske obitelji, izvorište je rasprave o eshatološkom karakteru galaksije, naslanjajući se na pitagorejsko načelo da je Mliječni put prebivalište svih duša pokojnika, u nadasve zanimljivom radu Tomislava Bilića *From Salona to the Milky Way: The Epitaph of Constantina (?) from Manastirine*. Autor na temelju dostupnih saznanja datira spomenik u razdoblje konačne prevage kršćanstva, tj. 420-ih ili 430-ih godina, postavljajući tako povezanost s Flavijem Konstancijem kao najvjerojatnijim kandidatom za spomenutog "Konstancija" s natpisa.

Vera Bitrakova Grozdanova autorica je rada naslova *Prilog o kultu Artemide Efezije u Makedoniji*, u kojem raspravlja o maloazijskom obliku kulta božice Artemide, epigrafički potvrđenom na širem području Stobija, u Gornjoj Makedoniji. Glavni naglasak je na reljefnom prikazu Artemide Efeške na kulturnoj keramičkoj svjetiljci iz paljevinskog groba sa Zapadne nekropole u Stobima, datiranog u 3. st., što je ujedno i jedini prikaz Artemide izveden u izvornoj efeškoj ikonografiji na području Makedonije.

Autor karte poznate kao Tabula Peutingeriana je nakon razgraničenja zemljišta i obalne linije te nakon definiranja obrisa većih otoka Italije (Sicilije, Sardinije i Korzike), u relativno malom prostoru rezerviranom za more zabilježio i otoke od manje važnosti, čiji je izgled vrlo generičan i gotovo se uvijek rješava u apstraktnom i nejasnom zaobljenom obliku, bez ikakvog odnosa sa stvarnim razmjerima i morfologijom. Autori Luciano Bosio i Guido Rosada u svom iscrpnom radu naslova *Le fonti nella fonte. L'Italia fisica nella descrizione della Tabula Peutingeriana*, predstavljaju rezultate svojih istraživanja fizičke karte Italije prikazane na Peutingerovoj karti, uz osvrt na dvanaest otoka koji okružuju Apeninski poluotok. Uz podatke s karte, autori se služe grčkim i rimskim literarnim i epigrafičkim izvorima te arheološkim materijalom.

Na znanstvenom skupu povodom obilježavanja 2400. obljetnice utemeljenja grčke kolonije Fara 2016. godine, akademik Nenad Cambi održao je referat naslova *Dva važna nadgrobna spomenika iz Starog Grada*. Referat tada nažalost nije objavljen, no srećom je završio u *Zborniku posvećenom Anti Rendiću-Miočeviću* – a upravo su Nenad Cambi i Ante Rendić-Miočević zajedno obilazili arheološka iskopavanja u Starom Gradu, a posebice Muzej Dominikanskog samostana, što objavu rada u ovom zborniku čini više nego prikladnom. Prvi od dva važna nadgrobna spomenika, koji su predmetom ovoga rada, jest reljef broda izvađen iz zvonika Sv. Stjepana, a radi se o fragmentu sarkofaga od prokoneškog mramora koji je prvi takav primjer među salonitanskim sarkofazima. Osim starogradskog fragmenta u Dalmaciji su se sačuvala još četiri cijela ili fragmentirana spomenika na kojima se pojavljuju brodovi, a koje autor spominje i analizira: raskošna stela Gaja Utija, pomorca i trgovca iz Salone koji sam za sebe kaže da je mnogo lutao morem i kopnom, fragment stele iz Salone nađen u amfiteatru, zatim stela uzidana u kuću Benzon u Vranjicu te fragment reljefa (nadgrobni spomenik?) iz Bribira. Drugi važan spomenik je nadgrobna ara koja se nalazi ispred župne crkve na ogradnom zidu, a gotovo je sigurno produkt salonitanske radionice. Autor detaljno interpretira reljefne prikaze na spomenicima te nudi okvirnu dataciju za sve spomenute spomenike, uz definiranje klesarskih radionica i provenijencije kamena.

Dino Demicheli u svom radu naslova *Natpis na sarkofagu s klesarskim pogreškama iz Trogira*, vodi raspravu oko natpisa na antičkom sarkofagu pronađenom prilikom arheološko-konzervatorskih radova u crkvi sv. Sebastijana u Trogiru, iskorištenom kao spolij u srednjem vijeku. U potpunosti sačuvan natpis, koji spominje pokojnicu Tosiju Viktoriju, kojoj je suprug Numizije Asklepije postavio sarkofag, obiluje klesarskim i pravopisnim pogreškama – autor se u radu bavi upravo njima, prepravljajući ih te nudi tri moguća objašnjenja kako je do njih uopće moglo doći. Autor predlaže i kronološki okvir nastanka spomenika u razdoblje od 2. pol. 2. st. ili tijekom 3. stoljeća.

Marko Dizdar autor je rada pod naslovom *Middle La Tène female grave LT 22 from the Zvonimirovo cemetery – Where did I get this fibula?*, u kojem se dotiče jedinstvenog nalaza fibule s tri petlje na luku iz ženskog groba na nekropoli Zvonimirovo – Veliko Polje, nedaleko od Virovitice, jedine sustavno istražene nekropole mlađega željeznog doba u sjevernoj Hrvatskoj. Osim ratničkih grobova s oružjem, ono što se posebno ističe su ukopi žena s karakterističnim nošnjama, nakitom i predmetima svakodnevne uporabe, koji ukazuju na različite aspekte identiteta žena u zajednici. Par analogija za fibulu iz groba LT 22 pronađeno je samo u sjevernom Karpatskom bazenu, također u ženskim grobovima, što pojavu ove fibule na groblju Zvonimirovo objašnjava kulturnim transferom između različitih zajednica koje su živjele u Karpatskoj kotlini u srednjem latenu, no autor naglašava kako se ne bi trebala isključiti ni mogućnost mobilnosti nekih žena na regionalnom nivou, što je također naznačeno određenim

oblicima ženske nošnje i nakita. Autor se posebno zahvaljuje i Anti Rendiću Miočeviću što je omogućio konzervaciju i restauraciju dijela nalaza s nekropole Zvonimirovo, te time pridonio i publikaciji ovog rada.

Dolphin sarcophagus in the Archaeological Museum Zagreb rad je autora Bojana Djurića, koji se bavi sarkofagom podrijetlom iz Sirmija, čija se tri fragmenta danas čuvaju u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Dvije ploče istog sarkofaga dijelovi su njegova tripartitnog pročelja, dok treća ploča tvori desnu kratku stranu s figuralnim prikazom lavice unutar oblikovanoga pravokutnog okvira. Autor daje detaljnu analizu ikonografskih i dekorativnih elemenata sarkofaga, opisuje strukturu sarkofaga i provenijenciju kamena, definira radionicu, uspoređuje podudarnost figuralnih komponenata sarkofaga s drugim primjerima iz Carstva te predlaže dataciju u treću četvrtinu 3. st., nakon iscrpnog proučavanja dekorativnih i stilskih značajki analogija koje smještaju ovaj sarkofag u grupu Sirmijskih sarkofaga.

U radu naslova *O jednoj epigrafskoj poeziji rimskog doba iz teritorija Ulpijane na Kosovu*, autorica Exhale Dobruna-Salih raspravlja o rimskodobnom sepulkralnom epigramu, komponiranom u daktilskom heksametru, koji završava kratkim epitafom uklesanim na nadgrobnoj ari iz Lipljana (Ulpiana), datiranoj u početak 4. st. Epigram govori o povezanosti pokojnog šesnaestogodišnjeg mladića s pjesništvom, i svjedočanstvo je postojanja lirske poezije u Dardaniji, pored drugih oblika umjetničkog izričaja. Komemoratori su pisanje ovog epigrama najvjerojatnije povjerali profesionalnom stihotvorcu - pjesniku, koji je dobro znao u stihovima prožeti umjetnost s božanstvima i zdravstvenim stanjem prerano umrlog mladića.

Piotr Dyczek u radu naslovljenom *Non solum ... sed etiam*, raspravlja o četiri sitna umjetnička predmeta, otkrivena tijekom arheoloških istraživanja u Risnu (Rhizon) na obalama kotorskog zaljeva u Crnoj Gori. Predmeti kombiniraju visoku estetsku kvalitetu s jasno razumljivom ikonologijom. Radi se o staklenoj helenističkoj gemi, koja prikazuje scenu Tezeja koji ubija Minotaura, zlatnom prstenu s gemom koja sadrži precizno izrezbaren prikaz božice Artemide, terakotnom kalupu za odljev kopije Kalimahova reljefa plešuće Menade, koji se zahvaljujući numizmatičkim nalazima datiraju u kraj 3. st. pr. Kr., te brončanoj figurici Silena – oko koje je bilo dvojbi u interpretaciji (Dioniz, Silen ili pak neko ilirsko božanstvo u ikonografskoj formi grčkog božanstva).

Aleksandra Faber je sređujući svoje usputne terenske bilješke i skice s arheoloških lokaliteta, naišla i na svoj zapis iz lipnja 1987. godine koji govori o gradnji splitske obilaznice autoputa kojeg se planiralo provesti preko spomeničke zone Solina, a cjelokupan pregled događanja, svoja zapažanja i prepiske s kolegama prenosi u radu naslova *Uzaludna zalaganja hrvatskih arheologa i povjesničara za prostorni integritet antičke Salone*. Sam naslov odaje ishod događanja kao i želju da se arheološka baština na području Salone očuva od uništenja modernom gradnjom.

Akademik Igor Fisković u svom radu naslova *Stonski reljef majstora Skoronje* detaljno obrađuje kameni reljef iz Stona s prikazom muškog lika i ćirilničnim natpisom, koji kazuje da predstavlja sv. Petra, te da ga je izradio izvjesni majstor Skoronja, inače nepoznat u povijesnoj baštini. Autor morfološkom i ikonografskom analizom datira spomenik u 12. st. i na temelju likovnih karakteristika određuje ga kao rad slabo obrazovanog kipara, koji se vjerojatno poveo predloškom slikane ikone Isusa Krista.

Nadežda Gavrilović Vitas autorica je rada naslova *Dolicheneum and Dolichenus' cult objects from the locality Brza Palanka – Egeta. Contributions to the study of the cult of Iuppiter Dolichenus*. Autorica vodi raspravu o kultu Jupitera Dolihena, potaknutu otkrićem kulturnog prostora koji interpretira kao *sacrarium*, a koji je otkriven 1962. godine u Brznoj Palanki (Egeta),

tijekom arheoloških istraživanja vojnog logora s civilnim naseljem. Posebnu pozornost pridaje trokutastoj brončanoj zavjetnoj ploči s prikazom tog sirijskog božanstva, koja uz ostali kulturni inventar od 11 predmeta, ukazuje na postojanje doliheneja u antičkoj Egeti. Autorica predlaže i novo tumačenje sljedbenika kulta u Egeti – Jupitera Dolichena, osim vojnika, štovalo je i civilno stanovništvo, rituali i proslave u čast boga vrlo su se vjerojatno redovito održavali u kulturnom prostoru tijekom 2. st. i sve do kraja 3. st., što Egetu čini važnim sjedištem kulta.

Kornelija A. Giunio u radu *Religijsko djelovanje namjesnika rimske provincije Dalmacije* raspravlja o administrativnoj organizaciji provincije Dalmacije od Augustova doba i nadležnostima provincijalnih namjesnika, koje redom i spominje. Budući da su prokonzuli, odnosno namjesnici provincije, igrali veliku ulogu u razvoju i širenju carskog kulta u provincijama, tj. imali su stanovitu ulogu vrhovnih pontifika, nadgledajući uz sva svoja ostala zaduženja i religiozna pitanja, u radu je poseban naglasak stavljen upravo na njihove sakralne dužnosti.

Rad naslova *Una moneta del regno dei Kushan dall'isola di Vis (III sec. d. C.)* autor Giovanni Gorini posvetio je slučajnom i neobičnom nalazu s Visa - brončanoj tetradrahmi kušanskog kralja Kaniške I. (232. – 260.), pronađenoj u polju, a na koju mu je pažnju skrenuo prijatelj i kolega Emilio Marin. Autor razmatra kontekste u kojima je taj novac mogao dospjeti na mjesto nalaza i odlučuje se za gubitak tijekom kasnoga srednjeg vijeka, povezan najvjerojatnije s prometnim rutama koje su spajale Europu s Istokom, što dodatno potvrđuje važnost otoka Visa kao točke intenzivne razmjene dobara kroz povijest.

Vladimir P. Goss svoj nadasve zanimljiv rad, naslova *Glagoljica i likovnost ranog hrvatskog srednjovjekovlja*, opisuje kao mali panegirik slovu jednog alfabeta – glagoljice, koji je stvoren za potrebe ranoslavenskih zajednica. Autor analizira oblike glagoljice te ih promatra unutar konteksta likovne kulture ranog srednjovjekovlja u Hrvatskoj, uspoređujući oblike slova s drugim vizualnim fenomenima predromanike i (rane) romanike – arhitekturom i, pretežno dekorativnom, pleternom skulpturom, izvodeći zaključak da se glagoljica svojim likovnim karakteristikama svakako uklapa u sustav estetskih načela hrvatske predromanike.

U radu naslova *Mercurius Gebrinios in Flavia Solva?* autor Manfred Hainzmann, ponukan novim nalazom kulturne statue Merkura Gebrinija prikazanog s ovnom i pijetlom, analizira epigrafički korpus natpisa iz sjeverozapadnog dijela Rimskog Carstva - posvećenih Merkuru. Posebnu pozornost posvećuje Merkuru Gebriniju, kojemu je posvećeno deset natpisa te Merkuru Cisoniju, kojemu je posvećeno četrnaest natpisa, a tekst dodatno obogaćuje lingvističkom analizom keltskih imena Gebrinije i Cisonije koju je napisala Patrizia de Bernardo Stempel.

Autori Markus Handy i Erwin Pochmarski, u radu naslova *Die Sagumtracht in der Provinz Pannonia superior*, obradili su prikaze ogrtača (*sagum*) iz Gornje Panonije, temeljeći svoju analizu na katalogu od trideset i tri epigrafička spomenika civilnih osoba i trideset i pet epigrafičkih spomenika vojnika iz te rimske provincije, istražujući kriterije datiranja tih spomenika uz pomoć pojedinih dijelova civilne (*tunica manicata*), odnosno vojne nošnje (*cingulum militiae*).

Rad naslovljen *Mozaici obnovljene salonitanske katedrale*, autorice Jasne Jeličić Radonić, posvećen je mozaicima kojima su ukrašeni podovi salonitanske katedrale tijekom preuređenja u 6. st. Premda su kriveni mahom skromniji ostaci mozaika u dijelovima episkopalne bazilike, ti mozaici prate unutrašnji raspored građevine te su iz tog razloga dragocjeni za poznavanje razvoja sakralne arhitekture, dok je raskoš kršćanske ikonografije ujedno i pokazatelj visoka umjetničkog dometa salonitanske radionice mozaika. Na kraju teksta, autorica mozaički segment bogate salonitanske baštine posvećuje svom dragom kolegi Anti Rendić-Miočeviću, koji je i sam istraživao i proučavao salonitanske arheološke lokalitete i spomenike, osobito tijekom svog rada u splitskom Arheološkom muzeju.

Vjekoslav Jukić u radu naslova *Hidden Story of Gora before Gora* raspravlja o nekoliko fragmenata kamenih skulptura pronađenih nakon razaranja crkve u Gori, selu između Petrinje i Gline, tijekom Domovinskog rata. Dva fragmenta predstavljaju ljudske glave, dok ostala dva prikazuju palmino lišće visoke kvalitete izrade, koje pokazuju sličnosti s drugim spomenicima iz zemalja Krune sv. Stjepana. Autor smatra da sačuvani skulpturalni fragmenti ukazuju na to da je, kvalitetno izvedena i bogato opremljena, romanička crkva sagrađena malo prije ili neposredno nakon dolaska templara u Goru.

U radu naslovljenom *An Unusual Sarcophagus Lid in Salona* autor Guntram Koch govori o "neobičnom" i raskošnom poklopcu sarkofaga, pronađenom 2007. godine prilikom gradnje mosta u Solinu, gdje je zajedno s nekim drugim kamenim ulomcima bio sekundarno upotrijebljen kao ojačanje obale rječice. Poklopac sarkofaga iznjedrio je brojna pitanja koja autor obrađuje po segmentima (materijal, veličina, oblik i figuralni prikazi, klesarska vještina, značaj) te stavlja u širi kontekst.

Gabrielle Kremer u radu *Cultor Domni/-ae – ein Kultverein in Winden am See* raspravlja o nekoliko spomenika pronađenih na obali Neusiedlersee u rimskoj provinciji Gornjoj Panoniji, čiji ikonografski prikazi i sačuvani natpisi dozvoljavaju pretpostavku o postojanju nekoliko svetišta različitih kultova. Pozornost posvećuje i mogućoj povezanosti kulta podunavskog konjanika i kulta Dom(i)na ili Dom(i)ne, na koju upućuje građevinsko-zavjetni natpis Tita Valerija Ingenija (spominje se u funkciji: *cultor Domn(i,-ae)*), podignut prilikom gradnje (dijela) svetišta te srebrna, zavjetna pločica s prikazom podunavskog konjanika i božice – Dom(i)ne?

U radu naslova *Transparence luxury – a new group of Roman glass with facet-cut decoration* autorica Irena Lazar govori o promjenama u tehnologiji izrade stakla od 2. pol. 1. st., kada se događa značajna promjena u tehnici izrade i izgledu rimskoga staklenog posuđa. Na tržištu počinje dominirati fino posuđe od neobojanog stakla, ukrašeno brušenim ornamentima. Autorica predstavlja tu novu skupinu bezbojnog, staklenog posuđa visoke kvalitete, pronađeno tijekom arheoloških istraživanja u Sloveniji.

Robert Matijašić u radu naslova *Novi i ispravljani natpisi iz Plomina* predstavlja dva antička natpisa iz Plomina, koja su svojim pronalaskom 2009. i 2010. godine dopunila spoznaje o liburnskoj zajednici Flanata. Radi se o nadgrobnom natpisu na kojem je očuvano cjelovito ime pokojnika i zavjetnom spomeniku posvećenom nimfama, koju podiže pripadnik lokalne romanizirane elite. Autor spominje još dva otprije poznata natpisa iz Plomina – zavjetni natpis na kamenoj gredi i zavjetni žrtvenik, koji su nedavno objavljeni s ispravljenim čitanjem.

Mirjana Matijević Sokol autorica je rada naslova *O datiranju epigrafičkih spomenika iz hrvatskog ranog srednjeg vijeka*, u kojem razmatra aspekte pojave datiranja po kršćanskoj eri na epigrafima u Hrvatskoj u ranom srednjem vijeku. Uz datiranje po kršćanskoj eri kao jedan od elemenata formule datacije nalazi se i navod indikcije, koji je kao "prijelazna" pojava premostio razdoblje od poganske antičke civilizacije prema kršćanskom srednjovjekovlju, poglavito na epigrafima, a kasnije i u dokumentima.

Tema rada autorice Branke Migotti, *The Funerary Altar of Publius Aelius Aelianus from Daruvar (Aquae Balissae)*, već je otprije poznata nadgrobna ara iz 2. st., koja je zahvaljujući svom epitafu bila predmetom povijesno-političkih i administrativnih analiza vezanih za municipalni status naselja Aquae Balissae, ali ne i povijesno-umjetničkih. Autorica se minuciozno posvetila upravo povijesno-umjetničkom, ikonografskom i simboličkom aspektu prikaza pokojnika na bočnim stranama are kroz prizmu društvenog konteksta.

Aleksander Minčev u radu naslova *Viticulture, wine production and related beliefs in the region of northeastern Thrace (ca. 4th c. BC – 6th c. AD)* istražuje dostupne epigrafičke i arheološke podatke

o vinogradarstvu i proizvodnji vina u antičko doba (4. st. pr. Kr. - 6. st.). Uz te podatke, obrađuje se i kult Dioniza u sjeveroistočnoj Trakiji, usko povezanog s antičkom vitikulturom. Analiza spomenika pokazala je da je ta gospodarska grana bila vrlo zastupljena u nekim gradovima na zapadnoj obali Crnog mora. Neki kasnoantički nalazi s ranokršćanskim natpisima, koji bi mogli biti povezani s proizvodnjom vina, također su predmetom rasprave.

Rad autora Ivana Mirnika, naslova *Giacomo Paronuzzi and the statue of Ganymede from the Nugent Museum*, bavi se mramornom skulpturom Ganimeda iz Traetta u Laciju, jednim od brojnih spomenika iz zbirke grofa Lavala Nugenta, pronađenog između 1817. i 1819. godine. Autor nam predočava povijesni put kipa Ganimeda, s ostatkom Nugentove zbirke, te pripovijeda o restauratorskim zahvatima na antičkim predmetima –među ostalim i na spomenutom Ganimedovom kipu, koje je izvršio talijanski kipar Giacomo Paronuzzi u Veneciji.

Rad autorice Aleksandre Nikoloske, naslovljen *Apollo Kitharoidos from Stobi*, bavi se fragmentom skulpture, kvalitetnom radu cijenjene radionice 2. st. Riječ je o torzu božanstva Apolona Kitareda, pronađenom u Stobima, koji se danas čuva u Arheološkom muzeju Makedonije. U radu se spominju još dva torza skulptura pronađena u okolici Stobija – Angelcima i *Styberri*, a koja prikazuju Apolona ili Dioniza.

U radu naslova *L'introduzione del culto di Iuppiter Dolichenus a Narona* autor Gianfranco Paci raspravlja o zavjetnoj ari iz Narone, s posvetom Jupiteru Dolihenu, čiju su izradu naručili svećenici toga kulta. Spomenik upućuje na zaključak da nije riječ o već uspostavljenom kultu u toj sredini, već o inicijativi da se kult Jupitera Dolihena uvede u Naronu. Također su obrađeni i neki epigrafi iz Narone koji se mogu pripisati tom kultu.

Ljubica Perinić u radu *Silvanus' altar from Prozor* predstavila je votivni spomenik posvećen Silvanu, pronađen u Prozoru 1912. godine, sudeći po zabilješci zapisanoj na desnoj strani spomenika. S obzirom na to da točne okolnosti nalaza ovog spomenika nisu poznate, autorica nudi prostorno-vremenski kontekst, kao i interpretaciju samog natpisa, uz kraći osvrt i na religijske aspekte posvjedočene na širem području Prozora, gdje je svojevremeno istraživao i Ante Rendić-Miočević.

Rad Ivane Popović naslova *Scenes from the Myth of Atalanta on monuments from Sirmium and Romuliana (Serbia)* bavi se dvama spomenicima pronađenim tijekom arheoloških istraživanja u Sirmiju i Romulijani. Radi se o prikazima scene lova na kalidonskog vepra iz mita o Atalanti na ulomku freske iz Sirmija, datirane u 2. pol. 2. st. i ulomku mramorne skulpture iz Romulijane, datirane u početak 4. st. Oba spomenika dokaz su korištenja grčkog mita o Atalanti i Meleagru u svrhu promicanja carske ideologije.

Ivan Radman-Livaja autor je rada *A late Roman knife from Siscia*, u kojem predstavlja jedan prilično zanimljiv nalaz rimskog noža s koštanom drškom, otkrivenog vjerojatno u rijeci Kupi u Sisku i otkupljenog od privatnog kolekcionara 2001. godine, upravo od strane tadašnjeg ravnatelja Arheološkog muzeja u Zagrebu Ante Rendića-Miočevića. Osim što je odličnog stanja sačuvanosti, nož s jedne strane oštrice ima urezan natpis koji izražava želju "dobrog života", dok se s druge strane nalazi prikaz ptice (drozda) koja u kljunu drži crva. Nož je tipičan primjerak kasnorimskih noževa, tipološki svrstan u varijantu B Nollovog tipa I e.

U radu naslova *L'occupation du sol dans la plaine du Rhin Supérieur à la lumière des fouilles d'Oedenburg (Haut-Rhin, France)* autor Michel Reddé raspravlja o lokalitetu Oedenburg, smještenom na lijevoj obali Rajne, koji od 1998. godine istražuje ekipa sastavljena od stručnjaka iz tri europske države – Francuske, Švicarske i Njemačke. Zanimljiv arheološki materijal omogućio je zajedničko istraživanje tog prostora, teritorija jedinstvenog u antičko doba, a u

novijoj povijesti odijeljenog suvremenim granicama. Autor naglašava potrebu prekogranične suradnje, kako bi se došlo do što cjelovitijih znanstvenih spoznaja o povijesnom prostoru koji nije poznao današnje granice.

Rad autorice Alke Starac naslovljen *Some questions on the forum of Zadar* bavi se nalazom jednoga kamenog spomenika ispred kapitolija na zadarskom forumu, interpretiranog kao ara. Spomenik je potaknuo neka pitanja vezana za funkcionalne i infrastrukturne dijelove zadarskog foruma te njihov međusobni položaj i odnos. Autorica na temelju analogija s italjskim i provincijalnim forumima s fontanama i postoljima za bazen pretpostavlja da je originalni koncept foruma u Zadru izvorno uključivao dva bazena s vodokocima ritualnog karaktera te da je spomenuta pretpostavljena ara zapravo bila postament za jednu od tih fontana.

Monika Verzár-Bass svoj je rad naslova *Zur Ausstattungsskulptur im Wohnbereich Aquileia's* posvetila, u znanstvenoj literaturi često zanemarivanoj, mramornoj skulpturi koja je pripadala privatnim kućama i suburbanim vilama u Akvileji. Autorica analizira bogat skulpturalni materijal, među kojim su i neki grčki originali pronađeni u vilama suburbanama, te ih u kronološkom kontekstu razdvaja na julijejsko-klaudijejsko i konstantinovsko doba.

U radu naslova *Iz ptujske zakladnice arheološke dediščine. Staklo z odtisi na dnu* autorica Mojca Vomer Gojkovič raspravlja o predmetima od stakla koji su pretežito nađeni kao dio grobnog inventara, a koji su se izrađivali u lokalnim staklarskim radionicama u Emoni, Celeji i Petoviju, s posebnim naglaskom na petovijske radionice. Ostaci staklarskih peći otkriveni na Hajdini i u rimskoj obrtničkoj četvrti u današnjoj Rabelčjoj vasi ukazuju na snažno zastupljenu staklarsku proizvodnju, a staklene produkte tih radionica autorica i kataloški obrađuje, svrstavajući ih tipološki te nudeći stilske opise i datacije.

Iako prigodnog karaktera, ovaj zbornik ima nedvojbenu znanstvenu težinu, te nema sumnje da će mnogi prilozi biti citirani i iskorišteni u budućim stručnim raspravama i studijama, pogotovo kad je riječ o rimskoj provincijalnoj umjetnosti, antičkoj religiji i epigrafiji.

Hana Ivezić

Fortifications, Defence Systems, Structures and Features in the Past / Fortifikacije, obrambeni sustavi i strukture u prošlosti, ur. Tatjana Tkalčec – Tajana Sekelj Ivančan – Siniša Krznar – Juraj Belaj, Zbornik Instituta za arheologiju, sv. 13, Institut za arheologiju, Zagreb 2019., 460 str.

Zbornik radova *Fortifications, Defence Systems, Structures and Features in the Past* predstavljenih na 4. međunarodnoj znanstvenoj konferenciji srednjovjekovne arheologije, održane od 7. do 9. lipnja 2017. u organizaciji Instituta za arheologiju u Zagrebu, objavljen je u nakladi spomenute institucije 2019. godine. Radi se ujedno i o 13. svesku u seriji zbornika Instituta. Već u predgovoru urednice, ujedno jedne od vodećih hrvatskih arheologinja u području obrambenih struktura srednjovjekovlja, Tatjane Tkalčec saznajemo da konferencija, pa tako i sama publikacija izlaze iz okvira spomenutog razdoblja. Uz sadržaj koji mu prethodi, saznajemo da publikacija okuplja veći broj članaka (37) renomiranih hrvatskih i europskih znanstvenika te da se bavi širim vremenskim razdobljem od kamenog do suvremenog doba. Radovi su poredani kronološki, što omogućuje lakše praćenje teksta i, iako nije u samom zborniku